

A Pécsi Tudományegyetem Kisebbségi Intézetének Könyvtára és adattára

— A nemzetiségi dokumentáció első hazai bázisa —

FÉNYES Miklós

A Pécsi Egyetemi Könyvtár a közelmúltban a nemzetiségi és a kisebbségi kérdéssel foglalkozó kutatók számára jelentős feltáró munkát végzett. A könyvtár dolgozói feldolgozták és külön katalógusban összeállították a volt Kisebbségi Intézet könyvanyagát, ezt követően rendezték és ezáltal hozzáférhetővé tették az intézet kéziratárát, valamint sajtó- és lapkiadványgyűjteményét.

A munka jelentőségére való tekintettel és annak érdekében, hogy a hazai könyvtárosok e dokumentumbázist ismerjék és az érdeklődők részére használatát biztosíthassák, szükségesnek tartjuk e dokumentumállomány és a feltárás ismertetését.

A PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM KISEBBSÉGI INTÉZETE

Amikor e fontos dokumentumbázisról, annak feldolgozásáról és hozzáférhetőségéről tájékoztatunk, mindenekelőtt szükséges annak az intézménynek ismertetése, funkcióinak és működésének rövid leírása, ahol e jelentős dokumentumbázis létrejött.

A Pécsi Tudományegyetem Kisebbségi Intézetének létrejöttét igen gondos, tervszerű előkészítő és szervezőmunka előzte meg. 1928-ban a Pécsi Tudományegyetem Nemzetközi Jogi Intézetében merült fel az a gondolat, hogy Magyarországon kisebbségi intézetet kellene létrehozni. Ebben az időben ugyanis Európában majd minden országában működött már hasonló jellegű intézmény, amelyekben "az első világháború után akuttá vált kisebbségi kérdésekkel foglalkoztak". A Pécsi Kisebbségi Intézet irattárában megtalálható feljegyzés szerint: "A magyar államot is közelebbről érinti ez a kérdés, mert a magyarságnak nagy része került idegen uralom alá s a magyar állam keretén belül mindig voltak nemzetiségek... A felvilágosítás, oktatás és tudományos foglalkoztatás szempontjainak érvényesítése szükségessé teszi megfelelő magyar intézmény felállítását."

Az intézet létrehozása dr. FALUHELYI Ferenc egyetemi tanár, a Pécsi Tudományegyetem Nemzetközi Jogi Intézete igazgatójának nevéhez fűződik. Dr. Faluhelyi Ferenc (1886-1944) elismert nemzetközi jogász, egyetemi tanár volt, közjogot, politikát és jogbölcseletet oktatott. 1924-től 1944-ben bekövetkezett haláláig a Pécsi Tudományegyetem Nemzetközi Jogi Intézetének igazgatójaként végezte egyetemi tanári munkásságát.

Dr. Faluhelyi Ferenc kezdeményezésére 1928-ban a Magyar Külügyi Társaság helyiségében és rendezésében ankétot tartottak egy kisebbségi intézet létesítése tárgyában. Az ankét eredményeként kiadott megbízás alapján a Magyar Külügyi Társaság 1930 januárjára elkészítette egy létesítendő intézet szervezeti szabályzatának tervezetét, de a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez és a Magyar Tudományos Akadémiához felterjesztett emlékirat a kívánt eredményt nem érte el.

Az eredménytelen kísérletek után 1930 májusában a Pécsi Egyetem Nemzetközi Jogi Intézetének igazgatója, dr. Faluhelyi Ferenc előterjesztést tett a Pécsi Tudományegyetem Tanácsához, hogy tegye magáévá az egyetemi kisebbségi intézet való felállításának gondolatát. Az egyetem Tanácsa 1930. október 29-én tartott II. rendes ülésén határozatot fogadott el, amely szerint a Pécsi Tudományegyetem, a pécsi jog- és államtudományi kar keretében, kisebbségi intézetet létesít, és annak vezetését dr. Faluhelyi Ferenc professzorra bizza. Az egyetem e határozatát felterjesztette a vallás és közoktatásügyi minisztériumhoz. 1936. január 12-én végre miniszteri rendelet jelent meg arról, hogy "a magyar egyetemek kebelükön belül kívánságukhoz képest kisebbségi intézetet szervezhetnek". Pécssett ekkor a Nemzetközi Jogi Intézet keretén belül már fél éve folyt a munka. Az 1935-36-os tanév első felében ugyanis az intézet keretein belül kisebbségi alosztály alakult, amely 1936-ban – most már legálisan – Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet néven folytatta működését.

A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet főcélját, feladatait az egykoru feljegyzés a következőkben állapítja meg:

"Az Intézet fő célja egyetemi jellegből kifolyólag az egyetemi ifjuságnak a kisebbségi kérdések terén tudományos alapon való oktatása. Feladata, olyan hivatása magaslatán álló generáció kiképzése, amely a nemzetkisebbségek jogi, politikai, kulturális és gazdasági helyzetét és problémáját, valamint ezzel kapcsolatban a Kárpátmedence államaiban a kisebbségi problémával összefüggő mindennemű viszonyokat és Európa többi kisebbségeinek jogi és tényleges helyzetét ismeri. Ezzel kapcsolatban feladata és célja továbbá a kisebbségi kérdésnek és a vele összefüggő jelenségeknek tudományos alapon való vizsgálata.

Az Intézet munkája: 1. elsősorban a magyarországi nemzetiségekkel való foglalkozás, 2. másodsor az ugynevezett utódállamok területén, valamint másutt is élő magyar kisebbségek helyzetének, valamint 3. az egyéb európai nemzeti kisebbségeknek a vizsgálata."

Az intézet megalakulásának első évében főként belső munka folyt, ami főként a kisebbségi kérdésnek tudományos alapon való vizsgálatára és a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos aktuális jellegű események megfigyelésére terjedt ki. A tudományos munkálkodás keretén belül folyt az egyetemi ifjuság nevelése. Az 1944. évi feljegyzés szerint az ifjuság nevelését főként a szemináriumi ülések keretén belül biztosították. Az 1942/43 tanév végéig 228 szemináriumi foglalkozás keretében 140 előadás és 208 könyvismertetés hangzott el. Mind az előadások, mind a könyvismertetések előzetes terv alapján kerültek napirendre. A tervszerűséget, az akkori kornak megfelelő oktatási és didaktikai elvek következetes megvalósítását mutatja, hogy az első három évben az általános kérdések vizsgálatára került sor, ezt a tematikus jelleggel összeállított foglalkozások követték. A szisztematikus és tervszerű munkát az is biztosította, hogy időközben osztályok alakultak az Intézet keretén belül. (A csehszlovákiai, romániai, jugoszláviai, a német illetve a hazai kisebbségekkel foglalkozó osztályok). Igen érdekes, hogy az Intézet nem zárkózott el a szervezetében szükségessé váló változtatásoktól. Amikor a tudományos kutatás egyes kérdések közelebbi vizsgálatát tette szükségessé, újabb osztályt hoztak létre. Így például 1944 január elsejével megalakult az Intézet szórványgondozó osztálya. "Az osztály célja az életképességében, gazdasági, kulturális, biológiai vagy nemzeti létében veszélyeztetett, legtöbbször szórványmagyarság életmegnyilvá-

nulásainak, társadalmi helyzetének tárgyilagos, tudományos vizsgálata, szemmelkísérése és ezen fejlődésében vagy létében veszélyeztetett magyarság hathatós gondozása. Céljából kifolyólag az osztály feladata a veszélyeztetett magyarság társadalmi viszonyainak vizsgálata, az ide vonatkozó szakirodalom szemmelkísérése, másrészt a helyszíni tanulmányozás." Ennek az osztálynak a létrehozása első tekintetre bizonyos nacionalista szemléletet tükröz. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy ebben az időben a magyarországi németlakta területeken a magyarság komoly veszélyeknek volt kitéve, nem egyszer léte is veszélyben forgott, akkor ennek az osztálynak létrejöttét úgy kell értékelnünk, hogy az az akkor adott viszonyok között haladó tendenciát tartalmazott.

Messze vezethetne bennünket, ha az Intézet részletes működésére is kitérnénk. Elég talán, ha arra utalunk, hogy az intézet külön nyelvtanfolyamokat rendezett, meghatározott témákban ankétokat tartott és talán még annyi, hogy saját kiadványai is voltak.

Véleményünk szerint azonban a fenti vázlat elegendő annak érzékeltetéséhez, hogy milyen intézmény, milyen célokkal és milyen működés közepette alakította ki azt a dokumentumbázist, amelynek feldolgozása és hozzáférhetővé tétele a mai kutatók számára is komoly segítséget jelent.

A KISEBBSÉGI INTÉZET DOKUMENTUMÁLLOMÁNYA ÉS ANNAK JELENLEGI FELTÁRÁSA

A fentebbiekből kitünőleg az Intézetben komoly kutató és oktatómunka folyt, amelynek lényeges alapját képezte az Intézet könyvtára, sajtó-, illetve lapkivágatgyűjteménye, valamint az intézet működése során létrejött kéziratár.

Mindenekelőtt azt a tényt kell megemlítenünk, hogy az Intézet dokumentumállománya az 1950-es évek elején – ömlesztett állapotban – a Pécsi Egyetemi Könyvtárba került. A könyvtár munkatársai a Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályának megbízásából és áldozatkészsége folytán – amiért e helyütt is köszönetet kívánunk mondani – dolgozták fel és tették hozzáférhetővé a jelentős, hazánkban szinte egyedülálló gyűjteményt.

Az anyag volumenéről, természetéről, feldolgozásáról és hozzáférhetőségéről a következőkben számolunk be:

Könyvállomány

Az intézetben folyó tudományos és oktatómunka elsődleges segítségével az Intézet könyvtára biztosította. 1936-1944 között 3875 kötetes szakkönyvtár alakult ki, amelyet kiegészített a Nemzetközi Jogi Intézet közel 3000 kötetes állománya, valamint a Pécsi Egyetemi Könyvtár állományának egy része.

A Kisebbségi Intézet szakkönyvtára, amelyben csak elvétve található e tárgykörbe nem tartozó ajándékozás útján az állományba került mű, a felszabadulás után is fejlődött. Amikor az állomány az 1950-es években a Pécsi Egyetemi Könyvtárba került, a leltár szerint a könyvtár állománya 5026 könyvtári egység volt. A könyvtár dolgozói ezt az állományt összehasonlították a központi könyvtár állományával és az ott meg nem levő munkákat állományba vetették, a duplumpéldányokat átadták az Országgyűlési Könyvtárnak. A munka so-

rán 1482 idegennyelvű és 1968 magyarnyelvű, tehát összesen 3450 mű cimleírása készült el. A cimleírásokat tartalmazó katalógus egy példánya az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatánál, a másik példány (az anyag lelőhelyén) a Pécsi Egyetemi Könyvtárban áll a kutatók rendelkezésére.

Célszerűnek látszik még annak megemlítése, hogy a Kisebbségi Intézet működésének időszakában, sőt azt megelőzően – a Pécsi Egyetemi Könyvtár állománya is jelentős kisebbségi állománnyal gyarapodott a kisebbségi és a nemzetiségi kérdés irodalmát illetően. Mivel ez az együttes állomány a hazai nemzetiségi és kisebbségi kutatás jelentős bázisát képezheti, célszerű lenne a már meglévő katalógus teljességét biztosítani.

Folyóirat- és Hírlapállomány

Az egykori feljegyzés szerint 1944-ben 39 napilap és 64 folyóirat járt a Kisebbségi Intézetnek. Az állománygyarapítás e területen igen különböző módon ment végbe. A rendelkezésre álló keret korlátozottsága miatt dr. Faluhelyi Ferenc professzor, az Intézet igazgatója, kapcsolatokat tartott a különböző kiadók bel- és külföldi intézményekkel és e kapcsolatok révén az anyag nagy része ajándékként érkezett az Intézet címére.

Sajnálatos módon ez az egyedülálló gyűjtemény beleértve az akkoriban "utódállamok" néven nevezett országok magyarnyelvű, rendezett és bekötött hírlapállományát, a második világháború során, illetve ezt követően elpusztult. A folyóiratállomány egy része hasonló sorsra jutott, a megmaradt nagyon töredékes és csekély állomány beleolvadt a Pécsi Egyetemi Könyvtár állományába, kiegészítve az e területen folyó gyűjtést, illetve pótolva a meglévő hiányokat.

A hírlap- és folyóiratállomány a fenti okok miatt külön feldolgozásra nem kerülhetett.

Sajtókiadvány és cikkgyűjtemény

Az Intézet egyik legjelentősebb és csaknem teljességgel fennmaradt dokumentumbázisa a sajtókiadvány-, illetve cikkgyűjtemény. E gyűjteményt kezdetben decimális rendben felragasztva gyűjtötték, később az anyag nagysága e módszer követését lehetetlenné tette és ezért az állomány tematikus tárolására tértek át. A Pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársai a teljesen rendezetlenné vált anyagot igyekeztek a rendelkezésre álló adatok alapján az eredeti tematikus rendnek megfelelően rendezni, tárolni. Így jött létre az a dokumentum, amit a könyvtár dolgozói által készített "A Pécsi Tudományegyetem volt Kisebbségi Intézete sajtókiadvány és kéziratgyűjteményének feltárása" című kézirat tartalmaz. A kézirat rövid ismertetésére még visszatérünk. Itt csak annyit kívánunk megemlíteni, hogy a cikkgyűjteményben 82 hírlap, illetve folyóirat cikkei vannak összegyűjtve, ebből a Magyarországon megjelent hírlapok, folyóiratok száma 13, a többi mind külföldi. Az anyag nagyságára jellemző, hogy a feldolgozás során mintegy 8000 cikk-kivágat került rendezésre.

Sajtószemlék, fordítások, fordítás kivonatok

Az Intézet munkatársai természetesen nem elégedtek meg a kivágatgyűjtemény összeállításával. A kialakult szakosztályok szakterületének megfelelően külön összeállításba kerültek a sajtószemlék (sok esetben magyar fordításokban), és ugyanígy kerültek feldolgozásra, illetve rendezésre a teljes és kivonatolt fordítások. Ezt az anyagot a fentebb jelzett kézirat szintén feltárja.

Lapkivágatok tematikus összeállításai

Szintén az Intézet belső használatára, meghatározott témakörök intenzívebb feldolgozása érdekében készültek azok a tematikus összeállítások, amelyek az egyes lényeges kérdésekre vonatkozó cikk-kivágatok külön gyűjteményét tartalmazták. A rendező munka során ezt az anyagot a könyvtár munkatársai nem osztották be az általános cikk-kivágatgyűjteménybe (amennyiben az összeállítás rekonstruálható volt), hanem az eredeti felállításnak megfelelően rendezték és raktározták. Az anyag feltárását szintén a fentebb jelzett kézirat tartalmazza.

Iratanyag

A gyűjtemény jelentős részét képezi az iratanyag, amely különféle tájékoztatókat, jelentéseket és dokumentumokat tartalmaz. Ez az anyag lényegében négy csoportba sorolható:

- a) általános jellegű tájékoztatók, jelentések és dokumentumok,
- b) a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet kéziratjai (előadások, szemináriumi foglalkozások, könyvismertetések stb.),
- c) a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet kiadványaival és működésével kapcsolatos kéziratok,
- d) az Intézet működése során a véleményünk szerint későbbi megjelenítés érdekében készült kéziratok, brosurák.

A fentebb jelzett iratanyagot főként a szakosztályoknak megfelelően – egyes esetekben a nagyságrendet és jelentőséget is figyelembevéve – igyekeztek rendezni a könyvtár munkatársai. Az anyag jellegét tekintve kéziratanyag, néhány esetben azonban (főként a tematikus összeállítások és gyűjtemények esetében) a kisebb, a témakörhöz tartozó brosurák és a néhány leveles nyomtatványok, illetve az aprónyomtatványok is itt kerültek bedolgozásra. Az anyag áttekintését a már többször említett kézirat biztosítja.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársai feltárták a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet könyvállományát. Az állomány katalógusa, mint már említettük, az OSZK-ban és a Pécsi Egyetemi Könyvtárban áll a kutatók rendelkezésére. Az állomány használatát helybenolvasás, esetleg könyvtárközi kölcsönzés útján biztosítjuk.

A másik, talán még jelentősebb munka az egyelőre kéziratban elkészült "A Pécsi Tudományegyetem volt Kisebbségi Intézete sajtókiadvát és kéziratgyűjteményének feltárása" című összeállítás, amely szintén az OSZK-ban és a Pécsi Egyetemi Könyvtárban áll a kutatók rendelkezésére. A kéziratban feltárt anyag ugyancsak a Pécsi Egyetemi Könyvtárban található, ennek az anyagnak a használatát azonban, értékére való tekintettel, csak helybenhasználat útján tudjuk biztosítani.

Annak érdekében, hogy az e kéziratban feltárt dokumentumbázisról némi közelebbi tájékoztatást adjunk, a kézirat tartalmát az alábbiakban ismertetjük:

- a) Sajtókivágatok
 - aa) A feldolgozott folyóiratok, hírlapok rövidítésjegyzéke
 - ab) Általános, nemzetközi jellegű cikkek
 - ac) Európai országok (részletes feltárás)
 - ad) Európai országok (nem részletes feltárás - szórványkivágatok)
 - ae) Európán kívüli országok (nem részletes feltárás)
- b) Sajtószemlék - Fordítások - Fordítás kivonatok
 - ba) Általános és vegyes jellegű sajtószemlék
 - bb) Vegyes tartalmu kivonatok gépelt anyaga
 - be) Az Intézet osztályainak megfelelő csoportosításban rendezett sajtószemleanyag
- c) Tematikus összeállítások lapkivágatokból
- d) Tájékoztatók - Jelentések - Dokumentumok és dokumentumgyűjtemények
(Az Intézet keretén belül működött osztályoknak megfelelő csoportosításban)
- e) A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet kéziratai
(működési anyag: előadások, könyv és folyóiratcikk-ismertetése stb. általában oktatási segédletek)
- f) A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet kiadványaira és működésére vonatkozó kéziratok, dokumentumok
- g) Kisebb kéziratok, brosurák
(részben témák szerinti, részben az osztályok szerinti gyűjtésben és tárolásban)
- h) Sokszorosított kisebb kéziratok

A Pécsi Egyetemi Könyvtárban végzett fenti munkát a magunk részéről csak kezdő lépésnek szántuk a nemzetiségi, kisebbségi irodalom feltárása, hozzáférhetővé tétele érdekében. A jövőben – koordináltan az OSZK-ban folyó hasonló jellegű munkával – célszerűnek látjuk a munka továbbfolytatását annak érdekében, hogy a szerintünk az országban legjelentősebb nemzetiségi, kisebbségi szakirodalmi bázis teljes egészében feltárásra kerüljön.